

*Хоменко Галина Петрівна,
к.філос.н., завідувач кафедри суспільних наук*

330.162

КУЛЬТУРНО-ЕТИЧНІ ТРАДИЦІЇ, ЯК УМОВА І СТИМУЛ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Розвиток суспільства завжди супроводжується активними методологічними пошуками у царині філософії. Сучасна епоха глобалізації економічних і соціальних процесів призвела до зіткнення технізованої американської моделі культури, що претендує на роль загального універсального еталону, і різних самобутніх «культурно-історичних світів». У цих умовах особливо гостро постало питання про переосмислення ролі національних спільнот в житті людства, їх культури і традицій.

Аналіз досвіду модернізації у ХХ столітті привів до утвердження нової концепції співвідношення традиції та сучасності, яка враховує динамічність традиції, як форми соціального наслідування. Постмодерністське трактування традиції, як тексту «без централізованого сенсу», що може бути з будь-якого моменту інтерпретований (створений) або поколінням, або окремою людиною з власного і суб'єктивного розсуду, внесла істотний внесок у критику просвітницької концепції знання і дії. Філософський нерв цієї критики становить вся ірраціональна традиція, започаткована ще А.Шопенгауером, і, особливо, феноменологічно-герменевтична критика Гуссерля—Хайдеггера та їх постмодерністських спадкоємців: Ж.Дельоза, Р.Рорті, М.Фуко, Ж.Дерріда та ін. Науково-індустріальна культура, незважаючи на досконалість технічних винаходів, втратила свою соціальну потугу і привабливість саме в силу відсутності значущого проекту соціального устрою. Під сумнів була поставлена сама можливість і необхідність створення єдиного для всіх народів і країн проекту соціального устрою. В цих умовах національний фактор придбав «друге дихання» у соціальному житті кінця ХХ століття, про що свідчать нові перспективні напрямки вивчення національного феномена в сучасному соціальному пізнанні.

Грунтовне наукове дослідження культурно-етичних традицій необхідне насамперед для ефективного визначення шляху подальшого розвитку суспільства взагалі й нашого, зокрема. Підходи до вирішення цієї проблеми раніше будувалися в руслі етнічної психології, досліджень національного характеру. Розглянемо національну філософську традицію як умову і стимул соціально-економічного розвитку.

Метою статті є аналіз культурно-етичних традицій, наслідків передачі чи руйнування їх національних соціокультурних основ і впливу на суспільство та подальший його розвиток.

Філософія, як духовна діяльність, зорієнтована на свої витoki, що відкриваються у вигляді загальних підстав; наповнюють змістом всю хронологію та перспективу. Тому, не випадково Гегель вважав, все, що ми представляємо в філософії зобов'язане своїм існуванням традиції, яка тягнеться немов священний ланцюг, і вона передала нам все, що зробили попередні покоління [1, с.70]. Поняття «традиція» цілком може бути включене у сучасний соціально-філософський дискурс, як концепт, що «схоплює» і утримує в цілісності сучасне уявлення про суб'єкт історичного процесу. Національний аспект, за Гегелем, є «основою всякого живого життя» [1, с.63]. Поняття «національна традиція» представляє собою методологічний концепт, що дозволяє адекватно і цілісно розуміти соціальні процеси сучасності.

Для філософії завжди є актуальною проблема взаємодії філософії з національною традицією, головним чином в аспекті свідомого виходу на зміну парадигми філософії у контексті культурної творчості. Виділення націй як суб'єктів культурної творчості призводить до формування соціально-психологічних і особистісних основ для розвитку нової філософської культури. Зберігаючи за собою головну функцію мистецтва мислити, національна філософська традиція підсилює в першу чергу світоглядні функції філософії, виступаючи безпосередньою пропедевтикою до етики, індивідуальної

та соціальної життєдіяльності взагалі. В понятійних філософських системах відтворюються протиріччя дійсного життя, узагальнюються нові умонастрої і зміст індивідуальної свідомості, що формується культурою і, в свою чергу, сама бере участь у зміні установок суспільної свідомості і культури. І цей аспект вивчення національної філософської традиції представляє особливий інтерес для соціального пізнання. Поняття традиції як динамічної форми соціального наслідування дозволяє вловити темпоральний вимір реальності. Оскільки традиція, в кінцевому рахунку є тим, що формує культуру, то саме створення теорії традиції дозволяє охопити всі артефакти культурної творчості й виступити в якості методологічного заснування нових форм філософствування. Культурологічний метод історико-філософського пізнання, що ставить філософствування у функціональну залежність від історико-філософських традицій конкретного співтовариства починає витіснити на периферію досліджень логічний метод, що домінував в теорії історико-філософського процесу, починаючи з Гегеля. В цих умовах актуалізувалася проблема можливості філософствування поза європейською традицією і проблема різноманіття національних форм філософствування всередині європейської традиції. У філософії ХХ століття прагнення усвідомлення свого національного характеру посилилося настільки, що Х. Ортта-і-Гассет відмовляв філософії в праві називатися філософією, якщо вона не є національною. І не випадково початок ХХ століття ознаменувався появою робіт, які поставили питання про необхідність дослідження національної форми філософствування і в той же час, робіт, які досліджують «національну філософську традицію» практично не існувало.

Сьогодні можна говорити про різні аспекти вивчення традиції, але головне це – те, що вона відкриває звичаї і цінності, стверджує певний народ і обумовлює його майбутні дії. Це те, що творить сьогодні нашу історію і те, що буде завтра. Так, традиція – це минуле, але не придумане. Це те, що реально було і узагальнено, передано у майбутнє. Тому з точки зору філософії традиція це те, що не може бути приватною власністю. Це – ставлення до нашої історії, яке підтримує зв'язок між колективною пам'яттю і національною самосвідомістю.

Поняття «національна традиція» представляє собою методологічний концепт, що дозволяє адекватно і цілісно розуміти соціальні процеси сучасності. Так Д.Чижевський сказав, що бароко і романтизм – ці дві епохи сформували сучасну українську людину. У нашому житті досі відлунує та доба, що породила велику культуру, яка є багатоманітною тому, що за нами велика традиція...

Звичайно, жодна культура не може розвиватися в ізоляції, взаємозбагачення культури через контакти з іншою – нормальний шлях для розвитку. Але повинні бути і межі впливу, щоб одна культура не поглинула іншу, що в історії було неодноразово. Зараз наша культура зазнає сильного впливу капіталізму, як системи суспільних відносин. Сучасний американський соціолог І.Валлерстайн [2] ключовою характеристикою «історичного капіталізму» називає «коммодифікацію», тобто прагнення до перетворення всього і вся в товар. В рамках капіталістичної трансформації товаром стає все, навіть те, що за своєю природою не має ним бути, - земля та робоча сила. І з цієї причини, як підкреслює К. Поланьї [3], природа і сама людина вже є товаром, що неминує веде до корупції, яка охоплює практично всі сфери життя. Судове рішення і закон, що ухвалюється у парламенті стають товаром, як і все інше.

Сучасний капіталізм носить глобальний та ієрархічний характер. Капіталістична система являє собою єдине ціле, а Україна в ній є країною периферійного капіталізму. А це, у свою чергу, обумовлює рівень її технологічного, економічного розвитку, потенціал, рівень життя і мораль.

Перебуваючи у підніжжі жорстко-ієрархічної економічної піраміди, як підкреслює французький історик Ф. Бродель [4], Україна практично не має шансів наздогнати у своєму розвитку країни центру світу економіки. Зрештою, у світовій економіці, так само як і в суспільстві, всі не можуть бути багатими, оскільки комусь треба працювати, щоб годувати і обслуговувати цих багатих.

Роздуми доморошених ліберальних економістів, мовляв, щоб Україна жила краще, потрібно всім краще працювати, а також головне – залучити іноземні інвестиції в національну економіку, професор О. Мережко [5], при всій удаваній логічності, вважає абсурдними. Насправді питання не стільки в тому, щоб краще працювати, міркує він далі, але й у тому, щоб світовий додатковий продукт розподілявся справедливіше. Без справедливого розподілу додаткового продукту чесна й інтенсивна праця позбавляється сенсу. Щодо інвестицій, то тут не допоможе навіть найпрогресивніше законодавство, бо інвестиційний процес підпорядкований об'єктивній логіці накопичення капіталу. Симптоматично, що за останнє десятиліття відтік капіталу з України завжди значно перевершував приплив інвестицій. Фактично бідна Україна фінансувала багаті західні країни. В цьому і полягає сенс інтеграції її у світову економіку – як джерело дешевої робочої сили і сировинних ресурсів, яких у країні не так багато.

Реальні зміни й капіталізація в Україні перетворили її в країну, де тенденції відчувають, узагальнюють та укорінюють, а наші багатотисячні традиції знищують. Справа доходить навіть до того, що людина, індивід-творець майже цілком нівелюється. Не варто нагадувати і про те, що така тенденція передбачає зневажливе ставлення до інших культур, до тих, хто в врешті нічого, крім своєї культури не має і, втративши її, втратив би цілком все, навіть самого себе. Під впливом західної технічної та ідеологічної культури розвиток економічних і політичних структур сучасного світу тяжіє до того, щоб зробити головними в житті людини задоволення матеріальних потреб. У дзеркалі цієї культури люди, здається позбулися своєї прагми до свободи, любові, поезії і їхні потреби звелися тільки до проблем виживання.

Мистецтво набуває нової мови, яку не завжди можна однозначно розшифрувати, а тому вважає А.Окара [6], іноді під маскою творів мистецтва, або інсталяції демонструється і нав'язується щось інше, а саме, технології управління масовою свідомістю, що мають кінцевою метою зачистку від традиції, від коренів, які живлять генотип народу.

Сучасні соціологічні дослідження говорять про те, що на зміну нинішньому поколінню буржуа з рудиментами ще радянського менталітету приходять молоді енергійні, цинічні і активні буржуа, які духовно сформувалися вже в умовах капіталізму, чия психологія і спосіб мислення цілком і повністю визначається головною мотивацією – прагненням до прибутку будь-якою ціною. Соціологи визнають, що це суто цинічний психологічний тип, жахливий у своїй прагматичній бездуховності й жадібності, абсолютній зневазі до традиційної гуманістичної моралі, холодній бездушності до потреб народу. Як сказав би Герберт Маркузе, у своїй масі це «одномірні» люди, не здатні виробляти культурні та матеріальні цінності, які вміють тільки їх споживати. Причому хочуть і вимагають все і відразу.

Одним з перших у соціології фундаментальне дослідження буржуазної моралі зробив німецький вчений В.Зомбарт, який у своєму класичному творі «Буржуа» [7] прийшов до висновку, що основною ознакою моралі буржуазії є прагнення до збагачення методичним щоденним шляхом.

Капіталістичний дух формує поєднання двох душ буржуа: душі підприємця і міщанської, по В. Зомбарту. Тобто для західного буржуа, на відміну від нового українського, пріоритет все-таки має підприємництво, а не виключно споживання і комфорт.

Аналізуючи мораль дрібної буржуазії польський філософ М.Оссовська виділила, зокрема, такі її риси: суперечливість психології, принципова реакційність, уявна надкласовість, індивідуалізм, прагнення до безпеки, ощадливість і самообмеження заради володіння, культ грошей і мислення в грошових категоріях, егоїзм, повага до суспільної ієрархії, сентиментальність, філістерство і сірість [8]. З гіркотою доводиться говорити, що навіть цей рівень буржуазної моралі виглядає недосяжно високо для нинішньої української буржуазії, у якої все набагато примітивніше.

Давно відомо: для того, щоб соціальна система ефективно й успішно функціонувала, необхідно, щоб вона сприймалася більшою частиною населення як легітимною, тобто в цілому справедливою, а значить прийнятною. Політико-правова надбудова суспільства, державні інститути і право спираються на цю легітимність, яка в принципі має ідеологічний характер. Якщо склалася політико-правова система позбавлена легітимності в очах більшості, то вона неминуче починає валитися під впливом тихого саботажу і пасивного опору більшої частини населення. Зрештою, для правлячого класу, внаслідок подібної ерозії легітимності, може наступити такий момент, коли він остаточно втратить мінімальну соціальну підтримку, необхідну для свого виживання.

Українська держава якраз і переживає зараз гостру кризу легітимності. Важливо зауважити, щоб держава була стабільною, треба аби населення сприймало її загалом і в цілому, як соціально корисний інститут, що діє в інтересах усього народу, а не тільки економічно панівного класу. Ідеальна та давня мрія про громадянське суспільство (теоретичну модель створив ще Гегель) потребує непорушного верховенства права і справедливості. А для нас вона і досі залишається невітленою в черговий раз. Український капіталізм, за своїм походженням і суттю кримінально-олігархічний, позбавлений необхідної легітимності в очах більшості населення, а тому, багато хто вважає, що його якнайшвидша ліквідація будь-якими засобами цілком закономірна. У цій ситуації криза легітимності безпосередньо веде за собою кризу легітимності держави, оскільки вона виявилася нездатною захистити права громадян перед свавіллям і грабунком з боку олігархії. Ще Фернан Бродель підкреслював, що капіталізм торжествує лише тоді, коли ідентифікує себе з державою, коли сам стає державою. Саме це і сталося в Україні: кримінально-олігархічний капіталізм неминуче призвів до створення кримінально-олігархічної держави, що не можуть існувати один без одного. У нас в країні досить довго панувала романтично-ліберальна ілюзія, що капіталізм автоматично гарантує демократію та права людини. Однак, на ділі він виріс у плутократію, тобто влади не

більшості, а великих грошей. Вкотре виявилось, що протиріччя між демократією і капіталом є основним соціальним протиріччям суспільства. Досить переконливо про це написано у колективній статті «Що поганого в капіталізмі?» опублікованій в США : «Капіталізм є фактично однією з найменш демократичних економічних систем. У «демократичній» економіці всі члени суспільства повинні мати рівне право вирішувати, як використовувати ресурси і, як зроблена робота. Але в капіталістичній економіці, в якій всі ресурси – приватна власність, і кожен б'ється за них у конкурентній боротьбі один проти одного, більшість ресурсів знаходиться під контролем декількох людей (сьогодні, читай, корпорацій). Ці люди можуть вирішувати, як хтось повинен працювати, коли більшість інших не можуть жити, не заробляючи у них гроші. Вони намагаються навіть визначити психічний та психологічний ландшафт суспільства, оскільки, власне, володіють більшістю землі і контролюють більшість ЗМІ. І хоча вони по-справжньому на апараті контролю, коли розпускають свою охорону і перестануть працювати, щоб утриматися на вершині, то дуже швидко опиняться біля підніжжя піраміди разом з усіма іншими; що означає, що ніхто по-справжньому не має свободи при капіталістичній системі: кожен реально перебуває в милості законів прибутку» [9]. Український капіталізм внаслідок своєї особливої агресивності і дикості поневолює особистість і перетворює її на товар, маніпулює її свідомість за допомогою ЗМІ. Ідеал капіталізму «людина економічна» - покірливий раб своєї зарплати, маніпульований рекламою бездумний споживач, сенс якого у накопиченні.

Розуміння ситуації приводить до пошуку альтернатив, які з одного боку, вказали б реальний вихід з несправедливого і все менш ефективного, руйнівного для природи і людини буржуазного суспільства, а з іншого – дозволили б уникнути повернення до тоталітарної версії соціалізму. Пропонується концепція «багатоукладної економіки», що включає в себе елементи планування і так званого демократичного капіталізму.

Зауважимо, що людство постійно шукало альтернативи і прагнуло до нового справедливого світу. Таким чином, утопії як мрії і намагаються реалізувати на практиці все нові і нові покоління. Державна стратегія України була логічно пов'язана саме з цією ситуацією. Першою метою держави була незалежність, другою – інтеграція, третьою – самоствердження в протистоянні світових систем, четвертою – об'єднання України. Ці принципи були покладені в основу політики, реалізація ж їх залишається метою. Нові проблеми зобов'язують переорієнтуватися на нові завдання. Україна повинна, нарешті, визначити своє історичне місце. Вона має свій багатовіковий набуток і внесок у історію цивілізації й створила свої традиції.

Новий погляд на них потрібен і можливий. Він дозволяє творчо змінюватися й у певних межах усвідомлювати і передавати свої власні традиції.

Світогляд, а услід за ним і вся культура починаються з етики. Традиція -- це теж збереження і передача загальнолюдських норм буття. Культура повинна сприяти духовному і моральному піднесенню людини. Саме цей, надто важливий момент у життя людини підкреслював німецько-французький мислитель А. Швейцер[10], вважаючи, що світогляд життєствердження тільки тоді стає справжньою силою культури, коли він пов'язаний з етикою, котрапередує гносеології, не виводиться із навколишнього світу. Етика можлива не як знання, а як дія, індивідуальний вибір, як поведінка. І в цьому сенсі етика є прилучення до вічного, абсолютного, традиції. Вона вище обставин тому, що суперечить доцільності і стверджує добро, як збереження і розвиток життя. Без високих моральних ідеалів, абсолютних зразків для наслідування неможливе піднесення культури. У будь-якому суспільстві висотами етичної свідомості опановують одиниці, але без цих висот не виникає елементарна порядність.

Радикальне реформування суспільства активно формує нову культурну реальність, яка характеризується і новими відносинами між людьми в цілому (як суб'єктами культури), новими умовами (в тому числі і матеріальними) свого розвитку, особливою системою цінностей, норм і правил, культурних потреб і способів їх задоволення, збереження і передачі традицій. Коли ці норми та правила перетворюються на внутрішню програму поведінки людини (особистості), вони забезпечують узгодженість функціонування, сталість і надійність певної сфери соціуму. А це і означає, що пошук нових культурних парадигм, який зараз ведеться, хитання між класичним капіталізмом і постіндустріальним, спроба без достатніх на те умов дуже квапливо «приміряти» його до наших обставин, не завжди сприяє поступальному розвитку. Тільки розвій нового етапу української культури, як національної і, дуже тісно пов'язаний з нею глобальний процес «етнічного» ренесансу останніх десятиліть, можуть зберегти культурно-етичні традиції України, що незмінно сприятиме соціально-економічному її розвитку. Оскільки традиція, в кінцевому рахунку, є тим, що

формує культуру, то саме створення теорії традиції дозволяє охопити всі артефакти культурної творчості і виступити в якості методологічного заснування нових форм філософствування.

Література

1. Гегель Г.В.Ф. Лекции по истории философии / Г.В.Ф. Гегель ; [пер. с нем. Б. Стоппнер]. -- СПб.: Наука, 1993. -- 480 с.
2. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И Валлерстайн ; [пер. с англ. П. М. Кудюкина]. -- СПб.: Университетская книга, 2001. — 416 с.
3. Поланьи К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / К. Поланьи ; [пер. с англ. А.А.Васильева, С.Е.Федорова, А.П. Шурбелева]. — М., Алетейя, 2002. — 315 с.
4. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII вв.; [пер. з фр.] — М. : Весь Мир, 2006. — 592 с.
5. Мережко А.А. Развитие капитализма в Украине [Электронный ресурс] / А. А. Мережко // Свобода — 2006. — № 11. — Режим доступа до журн. : <http://www.svoboda.com.ua/index.php?Lev=archive&Id=2866>
6. Окара А. Подарок для Виктора Пинчука ... [Электронный ресурс] / А.Н. Окара // Українська правда — 2012. — 27 березня. — Режим доступу.: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/okara/4f71a1ecf00c3/>
7. Зомбарт В. Буржуа / В. Зомбарт ; [пер. с нем.]. — М.: Айрис-прес, 2004. — 624 с.
8. Оссовская М. Рыцарь и буржуа: Исследование по истории морали / М. Оссовская ; [пер. с польск.]. — М.: Прогресс, 1987. — 528 с.
9. Whatso bad about capitalism? [Электронный ресурс] / Whatso bad about capitalism? -- Режим доступу . : http://avtonom.org/old/lib/theory/what_so_bad.html?q=lib/theory/what_so_bad.html
10. А. Швейцер Культура и этика / А. Швейцер; [пер. с нем. Н.А.Захарченко и Г.В.Колшанского]. — М.: Прогресс, 1973. — 343 с.

Рецензент д.е.н., професор С.П. Наливайченко